

Magdalena Kachniewska

FUNKCJA TURYSTYCZNA JAKO DETERMINANTA JAKOŚCI ŻYCIA NA WSI

TOURISM FUNCTION AS THE DETERMINANT OF THE QUALITY OF LIFE IN VILLAGE AREAS

Katedra Turystyki, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
al. Niepodległości 128, Budynek C, pokój 6/2, VI piętro, 02-554 Warszawa
e-mail: Magdalena.Kachniewska@sgh.waw.pl

Summary. The attractiveness of tourism product is a result and a determinant of the quality of life in rural areas. The state as well as the social and technical potential of a village are connected with the plenty of ties of financial, material and organizational character. The results of scientific research show that the defaults on the planning stage may result in a negative opinion of local residents on tourism effects and may unfavorably effect the future development of tourism function as well as to cause the intolerable material, financial and social costs. One of the outcomes of the conducted research was the identification of four fields of the tourism influence on the quality of life of the local community: social and technical infrastructure, ecology, the attractiveness of life and social capital.

Słowa kluczowe: agroturystyka, kapitał społeczny, rozwój lokalny, rozwój zrównoważony, turystyka wiejska.

Key words: local development, rural tourism, social capital, sustainable development.

WSTĘP

Dynamika rozwoju turystyki na obszarach wiejskich jest konsekwencją zmian wzorców wypoczynku ludności miejskiej na skutek wzrostu liczby zwolenników wypoczynku na obszarach nieprzeciążonych ruchem turystycznym. Turystyka na terenach wiejskich bywa traktowana jako panaceum na liczne problemy wsi: brak zatrudnienia, niskie dochody rolników i samorządów terytorialnych, niski standard życia, braki w istniejącej infrastrukturze itd. W jej rozwoju poszukuje się też szans na powstanie dodatkowego rynku zbytu na produkty żywnościowe i różnego rodzaju usług oraz na przyciągnięcie turystów do mniej znanych regionów Polski. W niektórych regionach turystyka wiejska już od dawna ma skomercjalizowane formy (głównie Pojezierze Mazurskie, Wybrzeże i regiony górskie). Rozwijają się tam często dość żywiłowo, co zmusza do krytycznego spojrzenia na wpływ, jaki może wywierać na obszary wsi turystycznych.

Celem artykułu jest wielostronna analiza wpływu rozwoju funkcji turystycznej wsi na jakość życia jej mieszkańców. Przyjęto tezę, że atrakcyjność produktu turystycznego wsi może być zarówno pochodną, jak i determinantą jakości życia lokalnych mieszkańców. W toku przeprowadzonych badań uwzględniono czynniki infrastrukturalne (infrastrukturę techniczną, budownictwo, planowanie przestrzenne, wykorzystanie materialnych zasobów wsi), społeczne (w tym atrakcyjność życia na wsi, możliwości tworzenia kapitału społecznego, role społeczne i kompetencje mieszkańców lokalnych, poczucie więzi z regionem, rozwój infrastruktury społecznej) i ekologiczne (wpływ turystyki na stan i zasoby środowiska naturalnego).

SYSTEM SPRZĘŻEŃ ZWROTNYCH MIĘDZY TURYSTYKĄ A JAKOŚCIĄ ŻYCIA NA WSI W ŚWIETLE PROGRAMU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Raport Klubu Rzymskiego *Granice wzrostu*, spowodował, że w końcu lat 80. XX w. politykę, gospodarkę i naukę zdominował termin *sustainable development* (trwały lub zrównoważony rozwój). Określenie to dotyczy rozwoju, „który zaspokaja potrzeby współczesności, nie odbierając przyszłym pokoleniom zdolności do zaspokojenia ich własnych potrzeb”¹. Istoty zrównoważenia upatruje się w zdolności do samopodtrzymującego się rozwoju, który nie degraduje czynników i mechanizmów go konstytuujących. Barierami tak rozumianego trwałego rozwoju są:

- wyczerpywalność tzw. zasobów nieodnawialnych (przede wszystkim środowiska naturalnego),
- niedostateczna reprodukcja zasobów trudno lub wolno odnawialnych (w tym kapitału ludzkiego łącznie z kulturą i systemem wartości, przestrzeni i jej zagospodarowania, tj. infrastruktury technicznej i sieci osadniczej),
- większe niż społecznie akceptowane napięcia wynikające z nierówności w zaspokojeniu i niezaspokajaniu potrzeb wyższego rzędu w procesie wzrostu gospodarczego, w tym alienacja społeczna, społeczne wykluczenie itd. (Toczyski i Zaucha 2000).

Rozwój zrównoważony obejmuje trzy splecione ze sobą wymiary: **ekonomiczny, społeczny** i związany ze **środowiskiem naturalnym**. Ostatni obszar traktowany jest w literaturze przedmiotu jako dominujący – zapewne dlatego, że nieodnawialność zasobów naturalnych stanowi najsilniejszą barierę trwałego rozwoju. Zgodnie z tym podejściem możliwości zrównoważonego rozwoju turystyki (w dużej mierze zależnej od jakości walorów naturalnych) oraz wpływ turystyki na otoczenie zazwyczaj analizowano w kontekście środowiska przyrodniczego. Tymczasem do zasobów trudno odnawialnych warunkujących rozwój turystyki należy jeszcze zaliczyć co najmniej przestrzeń i kapitał ludzki.

Nie ma wątpliwości, jak poważne konsekwencje przestrzenne wywołuje obecny model rozwoju turystyki – w tym również turystyki na terenach wiejskich. Chodzi przy tym zarówno o zmiany w środowisku naturalnym, jak i przeobrażenia w kształcie sieci osadniczej i jakości zasobów budowlanych wsi oraz często nieodwracalne zmiany społeczne: głównie w sferze kultury i systemie wartości społeczności lokalnych (m.in. zanikanie kultury wiejskiej i wielokulturowości wsi, patologie społeczne).

Mimo że wśród trzech filarów zrównoważonego rozwoju oprócz aspektów środowiskowych i ekonomicznych wymienia się aspekty społeczne, kapitał ludzki rzadko bywa przywoływany w kontekście zrównoważonego rozwoju turystyki. Wynika to prawdopodobnie z wyrazistej przewagi zagadnień dotyczących zagrożeń ekologicznych. Tymczasem zarówno w skali makro- jak i mikroekonomicznej kierunek i tempo rozwoju gospodarczego w coraz większym stopniu zależą od jakościowych i ilościowych parametrów zasobów społecznych².

¹ Jest to definicja sformułowana w raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ *O naszą wspólną przyszłość* (z 1987 r.), zwanym potocznie „raportem Bruntland” od nazwiska przewodniczącej Komisji, Pani Gro Bruntland, byłej premier Norwegii.

² Rozwój gospodarczy tworzy materialne warunki rozwoju społecznego, który z kolei staje się czynnikiem przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

Upowszechnienie koncepcji interesariuszy (*stakeholders*)³ oraz świadomość złożoności produktu turystycznego, którego analiza możliwa jest tylko w ujęciu systemowym, coraz częściej prowadzą do równomiernego rozłożenia zainteresowania aspektami ekonomicznymi, społecznymi i środowiskiem naturalnym. Ujęcie to jest zgodne z ogólnym kierunkiem zmian w postrzeganiu uwarunkowań trwałego rozwoju. W wypadku działalności turystycznej na wsi interesariuszami są nie tylko kwaterodawcy i inni usługodawcy turyści, ale wszystkie grupy i osoby pośrednio lub bezpośrednio zainteresowane działalnością przedsiębiorstw turystycznych w ich dążeniach do osiągania celów. Oczywiście, każdy z interesariuszy ma inną siłę nacisku, różny jest też stopień uprawomocnienia oddziaływania interesariuszy oraz pilności ich żądań. W turystyce wiejskiej należy wyróżnić co najmniej trzy zasadnicze grupy, których oczekiwania nierzadko bywają sprzeczne: turyści, usługodawcy turyści oraz inni mieszkańcy lokalni, nieosiągający bezpośrednio korzyści ekonomicznych z tytułu rozwoju funkcji turystycznej wsi.

Z punktu widzenia turysty zaspokojenie różnorodnych potrzeb możliwe jest jedynie po wykorzystaniu całej wiązki dóbr i usług (informacja o regionie, miejscowości i dostępności usług, transport, noclegi, wyżywienie, usługi rekreacyjne i infrastruktura paraturystyczna⁴). Z tego powodu produkt turystyczny w szerokim ujęciu definiowany jest jako „suma wrażeń i doświadczeń, jakich doznał turysta od momentu opuszczenia miejsca stałego zamieszkania do momentu powrotu do niego” (Medlik 1995, s. 243). Definicja ta wskazuje, w jak dużym stopniu rozwój produktu turystyki wiejskiej uzależniony jest od jakości zasobów ludzkich – przedsiębiorczości mieszkańców wsi, ich gościnności, podstawowych umiejętności i kompetencji w zakresie obsługi ruchu turystycznego, świadomości elementów kształtujących atrakcyjność obszarów wiejskich, zdolności marketingowych, co najmniej podstawowej wiedzy z zakresu biznesu i prawa, umiejętności współpracy i kształtowania wzajemnie korzystnych relacji z otoczeniem. Zasoby społeczne, o których mowa, niewątpliwie ulegają wzbogaceniu i rozwojowi pod wpływem każdej formy przedsiębiorczości (w tym turystycznej), a ponadto decydują o dalszych możliwościach rozwoju turystyki.

Nietrudno zauważyć, że jakość kapitału ludzkiego nie ogranicza się do tej grupy gospodarzy, którzy bezpośrednio zainteresowani są (w sensie ekonomicznym) obsługą ruchu turystycznego, ale także pozostałych mieszkańców. Z jednej strony mają oni swój udział w kształtowaniu jakości oferty turystycznej przez swoją postawę i wpływ wywierany na środowisko naturalne i społeczne. Z drugiej strony są biorcami efektów rozwoju funkcji tury-

³ Termin „interesariusze”, analogiczny do terminu „akcjonariusze”, zaproponował prof. dr hab. Stefan Kwiatkowski z Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, chcąc zachować podobną analogię, jaka występuje w języku angielskim (*shareholders* i *stakeholders*). Chodziło również o zachowanie rdzenia „interes” (ang. *to have a stake in sth.* – mieć w czymś interes). W języku polskim przyjęto następujące tłumaczenia terminu *stakeholders*: interesariusze, strategiczni kibice, nosiciele ryzyka. Zamiennie stosuje się też określenia: grupy interesu, strony zainteresowane. Pojęcie to zostało wprowadzone do teorii ekonomii przez I. Ansoffa i R. Stewarta w latach 60. XX w., a następnie rozwinięte przez R.E. Freemana.

⁴ Infrastruktura paraturystyczna to instytucje i urządzenia, które nie są rozstrzygająco limitowane przez ruch turystyczny i których egzystencja nie opiera się przede wszystkim na popycie turystycznym. Bywa, że służą przede wszystkim lokalnym mieszkańcom, ale rozwój turystyki byłby trudny lub wręcz niemożliwy bez ich istnienia (np. drogi lokalne, oświetlenie ulic, kanalizacja etc.).

stycznej wsi, biorcami niezwykle krytycznymi w ocenach, przede wszystkim dlatego, że ograniczony udział w korzyściach ekonomicznych powoduje, że są szczególnie wrażliwi na efekty pozaekonomiczne. Nie można dopuścić do stratyfikacji lokalnej społeczności i powstania grup o sprzecznych interesach, ponieważ opinia tej grupy interesariuszy w dużej mierze warunkuje sukces ekonomiczny bezpośrednich beneficjentów (usługodawców turystycznych).

Czynniki wpływające na wrażenia turysty z pobytu na wsi w dużej części pozostają poza możliwościami oddziaływania kwaterodawcy wiejskiego: począwszy od poziomu atrakcyjności walorów turystycznych, przez usługi innych przedsiębiorców, po ogólnie rozumianą jakość życia w danym miejscu, w tym dostępność i jakość infrastruktury społecznej i technicznej, poziom bezpieczeństwa, życzliwość lokalnych mieszkańców wobec przyjezdnych, liczebność i sposób zachowania innych turystów (Kachniewska 2009). Znaczny udział w kształtowaniu jakości oferty turystycznej danej miejscowości mają dobra wolne (pierwotne)⁵, dobra publiczne⁶ i tzw. efekty zewnętrzne⁷. Niektóre z nich nie poddają się kontroli żadnego podmiotu (np. liczba dni słonecznych w danej miejscowości). Inne są wynikiem współdziałania różnorodnych, nie zawsze łatwych do zidentyfikowania podmiotów (np. czystość akwenów czy powietrza). Jakość dóbr wolnych i publicznych wpływa jednak nie tylko na kształt oferty turystycznej, ale także – a może przede wszystkim – na jakość życia lokalnych mieszkańców. Podlega też w równej mierze oddziaływaniu mieszkańców wsi, jak i efektom zewnętrznym ruchu turystycznego i działalności gospodarczej służącej jego obsłudze. W ten sposób system wzajemnych sprzężeń zwrotnych między turystyką a jakością życia na wsi ostatecznie ulega zamknięciu.

Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich jest celem, który łączy się zarówno z podstawowymi kierunkami rozwoju ekonomicznego i społecznego gospodarstw rolnych przez wzmocnienie potencjału ekonomicznego, restrukturyzację i modernizację, jak i z dobrymi warunkami do życia pod względem jakości środowiska i krajobrazu, infrastruktury społecznej i technicznej. Z tego względu realizowany aktualnie (do 2013 r.) w Polsce Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) oprócz zadań „ekonomicznych” związanych z poprawą konkurencyjności sektora rolnego uwzględnia także poprawę środowiska naturalnego i obszarów wiejskich (tzw. druga oś priorytetowa PROW) oraz jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej (trzecia priorytetowa oś PROW).

⁵ Dobro wolne to dobro, które w warunkach naturalnych występuje w nieograniczonej ilości i nie występuje w jego przypadku pojęcie własności, np. powietrze, energia słoneczna, piękno krajobrazu.

⁶ Dobra publiczne charakteryzują się tym, że nie ma możliwości wyłączenia ich z konsumpcji, a jednocześnie nie są konkurencyjne w konsumpcji. Pierwszy warunek oznacza, że dostawca dobra nie może legalnie zapobiec używaniu dobra przez innych, a drugi oznacza, że konsumpcja dobra przez jedną osobę nie pozbawia innych osób możliwości konsumpcji tego samego dobra (dobro może być konsumowane przez wiele osób jednocześnie). Przykładem dobra publicznego jest obrona narodowa, system dróg, infrastruktura komunikacyjna, ale także pokaz sztucznych ogni, z którego nie można wykluczyć przypadkowych osób.

⁷ Mianem efektów zewnętrznych w ekonomii określa się koszty lub korzyści osób trzecich, niepodlegające rekompensacie (opłacie) i powstałe wskutek produkcji lub konsumpcji podmiotu, który nie ponosi kosztów lub nie odnosi korzyści związanych z tymi działaniami. Efekty zewnętrzne mogą mieć zarówno charakter pozytywny (np. renowacja zabytków, oświetlenie dróg), jak i negatywny (zanieczyszczenie środowiska, tłok, hałas).

W nowoczesnej koncepcji modelu rolnictwa uwzględnia się problematykę zrównoważonego rozwoju jako warunek konieczny do osiągnięcia pozostałych celów dotyczących wzrostu gospodarczego. Z tego powodu poza podstawową funkcją, jaką jest produkcja artykułów rolnych, docenia się znaczenie obszarów wiejskich w ochronie środowiska (w tym ochronie zasobów wodnych i gleb, kształtowaniu krajobrazu, ochronie i zachowaniu siedlisk oraz różnorodności biologicznej). Paradoksalnie, dzięki późnemu uprzemysłowieniu Polski, które w dużej mierze odpowiada za niewysoki poziom rozwoju gospodarczego wsi, stan środowiska naturalnego i różnorodność biologiczna Polski wyróżnia się na tle innych krajów Europy. Dążenie do nadrobienia opóźnień gospodarczych i coraz większa dynamika przedsiębiorczości na terenach wiejskich wymagają wprowadzenia odpowiednich instrumentów wsparcia, które będą sprzyjały zachowaniu i poprawie stanu siedlisk przyrodniczych i ostoi gatunków⁸, będących dobrem publicznym, a także różnorodności kulturowej polskiej wsi.

Zachowanie i dobry stan środowiska obszarów rolnych, w tym osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu wód i gleb, wiąże się m.in. z utrzymaniem ciągłości ich użytkowania rolniczego (oś druga PROW). Jednak w przypadku obszarów, gdzie jest to mało opłacalne (grunty rolne o słabszej jakości), ważnym aspektem jest pobudzanie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich (trzecia oś PROW). W Polsce działania te mają szczególne znaczenie ze względu na wysoki poziom bezrobocia. Nietrudno zauważyć, że i tutaj możemy mieć do czynienia z pozytywnym wpływem działalności gospodarczej w obszarze turystyki na jakość życia na wsi, a jednocześnie z dużą zależnością jakości oferty turystyki wiejskiej od powodzenia omawianego programu. Wysoki poziom bezrobocia i narastające w rezultacie patologie silnie rzutują bowiem na odczucia turystów. Ograniczenie bezrobocia i wzrost przedsiębiorczości mają też przełożenie na poziom dochodów, co z kolei pozwala na poprawę jakości infrastruktury technicznej i społecznej, z której w równej mierze korzystają przyjezdni i lokalni mieszkańcy.

Na drugiej osi PROW poważnie traktuje się też instrumenty mające na celu poprawę jakości życia mieszkańców wsi (odnowa wsi, poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego). W pełni uwzględniają one ważne funkcje społeczne i kulturalne, a docelowo mają być czynnikiem kształtującym przemianę strukturalną i przeciwdziałającym depopulacji, tworzącym silniejsze poczucie identyfikacji mieszkańców wsi z regionem, jego tradycjami i wartościami. Ponownie nie sposób nie zauważyć ścisłej relacji, w jakiej postulaty te pozostają z dążeniami do kształtowania jakości oferty turystyki wiejskiej. Jednym z najważniejszych oczekiwań turystów jest poszukiwanie odmienności wsi (jej kultury, architektury, obyczajowości, tradycji, sposobów spędzania wolnego czasu i charakteru pracy) od tego, co na co dzień kojarzone jest z miastem. Jako interesariusze gotowi są płacić za ten aspekt

⁸ Cel ten realizowany jest m.in. przez bezpośrednie działania, związane z odpowiednimi praktykami rolniczymi w obrębie gospodarstwa, takimi jak promowanie zrównoważonego sposobu gospodarowania, odpowiednie użytkowanie gleb i ochrona wód, kształtowanie struktury krajobrazu, przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo. W tym aspekcie szczególne znaczenie mają obszary objęte siecią Natura 2000 oraz te, na których są realizowane działania zgodne z Ramową Dyrektywą Wodną (2000/60/WE) w zakresie wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej (szerzej zob. http://www.prow.wzp.pl/prow/prow_2007-2013, dostęp 26.05.2011 r.).

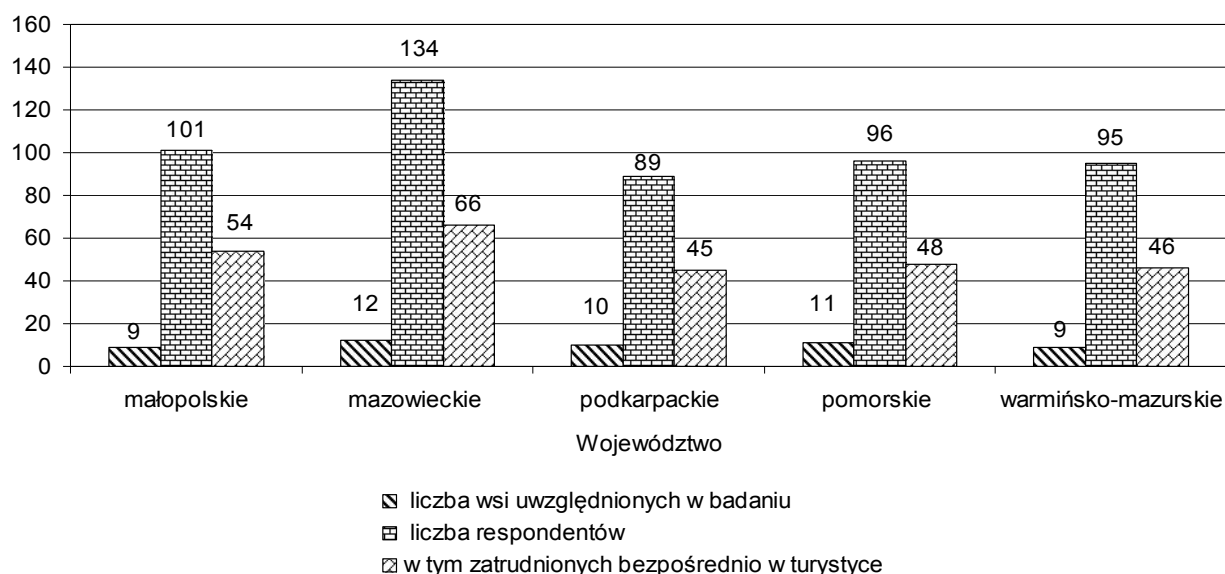
atrakcyjności produktu turystyki wiejskiej. Finansowanie działań na rzecz zachowania tradycji i kultury polskiej wsi można jednak uznać za pozytywny wpływ turystyki tylko tak długo, jak długo komercjalizacja tej oferty nie spowoduje jej deformacji. Znane są bowiem przypadki komercjalizacji i niszczenia autentyczności kultury i tradycji w imię rozwoju turystyki. Przy zachowaniu odpowiedniej staranności i dbałości o szczegóły popyt na walory kulturowe wsi ze strony przyjezdnych staje się ważnym warunkiem zachowania tradycji i jednocześnie źródłem jej ekonomicznego wsparcia. Oznacza to, że na odpowiednim poziomie zaawansowania działań gospodarczych wsparcie zewnętrzne przestanie być niezbędne i postulaty z drugiej osi PROW będą same tworzyły podstawy swego finansowania.

Warto zaznaczyć, że w latach 2001–2004 realizowano w Polsce Program Aktywizacji Obszarów wiejskich (PAOW), którego nadrzędnym celem był rozwój pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich przez inwestycje w infrastrukturę turystyczną oraz edukację, szkolenia i udzielanie mikropożyczek mieszkańcom wsi. Efekty programu – szczególnie w obrębie rozwoju infrastruktury technicznej (drogi lokalne, wodociągi, sieć kanalizacyjna, wysypiska odpadów, oczyszczalnie ścieków, stacje uzdatniania wody itp.) – pozwoliły wyrazić dostrzec związek między warunkami rozwoju przedsiębiorczości (także turystycznej) i jakością życia na wsi. Ważnym efektem PAOW było ożywienie, zaktywizowanie i zmobilizowanie władz samorządowych oraz jednostek i podmiotów gospodarczych zaangażowanych w różnego rodzaju działania w ramach programu. Realizowany obecnie PROW w pewnym sensie kontynuuje poprzedni program, a jednocześnie wskazuje, że założenia obu omawianych przedsięwzięć odzwierciedlają rzeczywiste potrzeby mieszkańców wsi.

WPLYW TURYSTYKI NA AKTYWIZACJĘ ZAWODOWĄ MIESZKAŃCÓW WSI

W krajach zachodnioeuropejskich, gdzie procesy odpływu ludności do miast nastąpiły najwcześniej i najsilniej, można znaleźć liczne przykłady obszarów wyludnionych w okresie industrializacji, zwłaszcza w regionach górskich, które zostały ponownie ożywione przez turystykę, oraz obszarów, na których turystyka przyczyniła się do aktywizacji gospodarki. Turystyka, umożliwiając zatrudnienie i przynosząc dodatkowe dochody, nie tylko zatrzymuje na wsi część ludności miejscowej, ale może nawet powodować napływ nowych mieszkańców. Zjawisku temu sprzyja atrakcyjność wsi o utrwalonej funkcji turystycznej, gdyż odznaczają się one z reguły większymi walorami przyrodniczymi i lepszym wyposażeniem w różnorodne urządzenia komunalne oraz obiekty usługowe i kulturalne.

Na ile model zachodnioeuropejski sprawdza się w Polsce? W latach 2008–2009 magistranci SGH przeprowadzili badania, których celem była weryfikacja dość powszechnego poglądu o pozytywnym wpływie rozwoju funkcji turystycznej wsi na jakość życia jej mieszkańców. Badaniem objęto 515 mieszkańców 51 wsi z województw: małopolskiego, mazowieckiego, podkarpackiego, pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Uwzględniono jedynie te miejscowości, w których można mówić o rozwoju turystyki co najmniej od 15 lat (uwzględniono rozpoczęcie działalności pierwszych obiektów hotelarskich w poszczególnych miejscowościach). W grupie respondentów 50% stanowiły osoby, które nie są bezpośrednimi beneficjentami korzyści ekonomicznych z tytułu obsługi turystów (zatrudnieni w innych rodzajach działalności gospodarczej). Badanie przeprowadzono drogą wywiadu kwestionariuszowego.

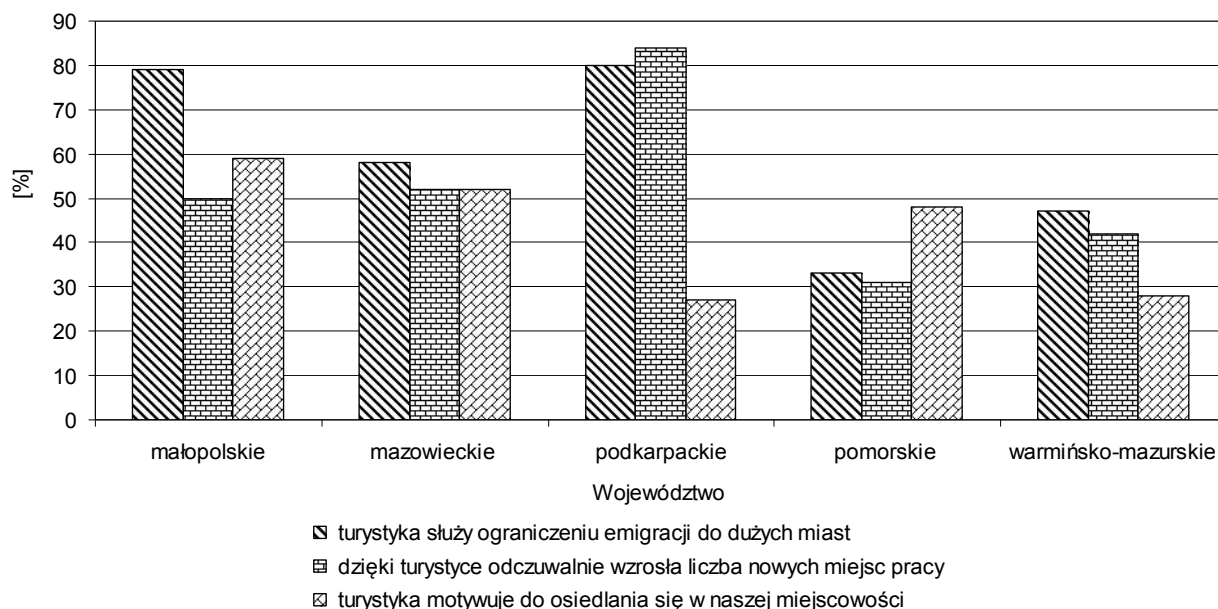
Rys. 1. Charakterystyka próby badawczej

Pozytywnie udało się zweryfikować opinię, że turystyka, powstrzymując emigrację ludności wiejskiej (zwłaszcza młodzieży) do miast, wywiera korzystny wpływ na stan i jakość zasobów siły roboczej (por. Kurek 1990); 60% respondentów stwierdziło, że obsługa ruchu turystycznego istotnie osłabiła pęd (młodych) ludzi do miasta. Najwyższy procent wskazań (80%) dotyczył miejscowości górskich (województwa podkarpackie i małopolskie), co niewątpliwie związane jest z długim sezonem turystycznym. Były jednak i takie miejscowości – w szczególności w województwie pomorskim – w których ten odsetek nie przekraczał 35%. Mieszkańcy podkreślali, że ze względu na krótki sezon turystyczny na polskim wybrzeżu miejsca pracy utworzone dzięki turystyce mają charakter sezonowy. Bywa, że pracownicy obiektów hotelarskich nie są mieszkańcami danej miejscowości.

Pozytywnie oceniano wpływ turystyki na przyrost liczby miejsc pracy – około połowa respondentów uznała, że jest to zjawisko odczuwalne, przy czym ponownie największą liczbę wskazań (84%) odnotowano w województwie podkarpackim, a najniższą w pomorskim (31%). Znaczna liczba respondentów (43%) zwróciła uwagę, że możliwość podjęcia pracy w turystyce motywuje do osiedlania się w ich miejscowości. Tym razem największą liczbę wskazań odnotowano w województwach małopolskim (59%), mazowieckim (52%) i pomorskim (48%). W ostatnim przypadku chodziło głównie o Kaszuby.

Coraz częściej się okazuje, że atrakcyjność (także finansowa) pracy w obsłudze ruchu turystycznego przerasta korzyści, jakie daje uprawa roli (szczególnie w przypadku małych i średnich gospodarstwach). W takiej sytuacji spada zainteresowanie uprawą roli, co z kolei staje się przyczyną zaniedbania dobrych ziem lub ich sprzedaży, najczęściej jako działki budowlane. Im bardziej atrakcyjne krajobrazowo jest otoczenie danej wsi, tym większe prawdopodobieństwo, że działalność pozarolnicza będzie wypierać funkcję rolną, nawet jeśli warunki do rozwoju rolnictwa są wyjątkowo korzystne. Badanie w pełni potwierdziło tę tezę. Respondenci (ponad 70%) wskazywali na znaczny wzrost cen ziemi oraz fakt, że lokalizacja działek pod tzw. drugie domy i inwestycje turystyczne jest uzależniona wyłącznie

od atrakcyjności walorów krajobrazowych. Czynniki jakości gruntów i ewentualnie jego zachowanie dla rolnictwa jest całkowicie pomijany, co licznie (68%) i z dużą irytacją podkreślali w szczególności mieszkańcy tych wsi, w których występują niedobory wysokiej klasy gruntów rolnych (woj. podkarpackie i mazowieckie).

Rys. 2. Wpływ funkcji turystycznej wsi na aktywizację zawodową mieszkańców

Rozwój turystyki pociąga za sobą konieczność rozwoju działalności usługowej, głównie w obiektach stanowiących bazę turystyczną (niewielkie hotele, pensjonaty, kwatery prywatne). Umożliwia to aktywizację zawodową kobiet, które najłatwiej znajdą pracę w takich obiektach, bądź mogą łączyć pracę w domu i gospodarstwie z obsługą turystów (jadłodajnie, wynajem kwater). Dzięki temu nie potrzebują dojeżdżać do pracy poza własną wsią. Odpłatna praca zawodowa daje im możliwość samorealizacji i podnosi dochody gospodarstw domowych

Kobiety wiejskie napotykały takie same przeszkody, jak mieszkanki miast: zbyt duże obciążenie obowiązkami domowymi i drastyczny brak oparcia w instytucjach (żłobki, przedszkola), infrastrukturze usługowej i wyposażeniu gospodarstw w odpowiedni sprzęt. Dopiero zaspokojenie tych potrzeb stworzyłoby podstawy większej aktywności i gotowości ponoszenia dodatkowego ryzyka i wysiłku przez kobiety wiejskie.

POZIOM ATRAKCYJNOŚCI ŻYCIA WE WSIACH TURYSTYCZNYCH

Ważnym motywem pozostawania kobiet (i nie tylko) na wsi coraz częściej jest ponadprzeciętna atrakcyjność miejscowości turystycznych. Przeprowadzone badania wskazują, że mieszkańcy poszczególnych wsi zauważają liczne zmiany związane ze wzmożonym ruchem turystycznym. Dzięki organizowanym dla turystów imprezom i powstawaniu nowych obiektów kulturalnych w takich wsiach jest „weselej” i „łatwiej jest o rozrywkę” (82% respondentów). Kontakty z przyjezdnymi są czynnikiem przełamującym poczucie izolacji (64%

wskazań), a więc mają duże znaczenie psychospołeczne. Wzmożony ruch turystyczny wpływa na bardziej aktywny i świadomy stosunek mieszkańców badanych miejscowości do tradycji, spuścizny kulturowej, folkloru i obrzędów charakterystycznych dla danego regionu (78% wskazań). Zainteresowanie turystów uświadamia im, że lokalne zwyczaje mogą być kolejnym walorem i podnieść atrakcyjność pobytu w ich wsi, a to z kolei sprzyja pielęgnowaniu tradycji (przynosi ona wymierne korzyści). Wielu respondentów (56%) podkreślało, że obecność turystów sama w sobie jest czynnikiem podnoszącym atrakcyjność życia: obserwowanie, a następnie naśladowanie ich stylu życia, wypoczynku, sposobu ubierania się. Liczni mieszkańcy (62%) wskazywali na fakt, że turyści przywożą ze sobą nowe wzorce spędzania czasu, rozrywki, pomysły na zajęcia rekreacyjne i sportowe, które z czasem chętnie przyjmowane są przez lokalnych mieszkańców (głównie młodzież). Według 78% respondentów obecność przyjezdnych umożliwiła realizację inwestycji w infrastrukturę sportową, kulturalną i rekreacyjną, która nie byłaby opłacalna bez odpowiedniego przyrostu popytu (budowa kortów tenisowych, marin, deptaków, nabrzeży, pomostów, kręgielni, muszli koncertowych, letnich scen teatralnych, salonów odnowy biologicznej, kąpielisk, wypożyczalni sprzętu sportowego i turystycznego itp.). Niektórzy mieszkańcy (32% wskazań) z niezadowoleniem podkreślają, że udogodnienia te dostępne są jedynie w sezonie turystycznym, choć 67% respondentów wskazało, że po sezonie punkty te nie są zamykane i oferują niższe ceny niż w czasie sezonu turystycznego.

Aż 85% respondentów zaznaczyło, że liczne punkty usługowe (niekoniecznie związane z turystyką) powstały w ich miejscowościach tylko dzięki przyjazdom turystów, ale podnoszą atrakcyjność życia w badanych wsiach. Warto wymienić tu nie tylko tak oczywiste elementy krajobrazu turystycznego, jak punkty gastronomiczne, ale także infrastrukturę społeczną (punkty apteczne i medyczne, salony kosmetyczne i fryzjerskie, oddziały obsługi finansowej, bankomaty, kafejki internetowe itp.). Ich niedobór nierzadko latami był problem w badanych wsiach i dopiero nasilenie ruchu turystycznego spowodowało, że te inwestycje stały się opłacalne.

Funkcja turystyczna i krytyczne spojrzenie na własną miejscowość (gminę) spowodowały w kilkudziesięciu z badanych przypadków istotne zmiany w działalności władz lokalnych. 76% respondentów wyraziło przekonanie, że dopiero „obawa przed złą opinią gości” skłoniła urzędników do przyspieszenia najbardziej podstawowych inwestycji infrastrukturalnych (chodniki, pobocza dróg, renowacja nawierzchni dróg, wytyczanie i budowa ścieżek rowerowych, znakowanie szlaków pieszych i rowerowych, budowa kanalizacji i przyłączy do budynków mieszkalnych, wyznaczenie miejsc parkingowych itd.). Ten sam czynnik (obawa przed negatywną oceną przyjezdnych) skłonił też władarzy do poprawy bezpieczeństwa (patrole policji, monitoring, opieka ratowników na kąpieliskach) i estetyki miejscowości (rewitalizacja skwerów i parków, większa dbałość o utrzymanie czystości, likwidacja nielegalnych wysypisk śmieci, budowa placów zabaw, zakup ławek parkowych, dbałość o zieleń i ogólny wygląd miejscowości, w tym sadzenie kwiatów, renowacja budynków użyteczności publicznej). Zmiany na lepsze chętnie podkreślali rodzice małych dzieci, wskazując, że dopiero pod wpływem zmian uświadomili sobie, że dotychczas dzieci po prostu się nudziły, zwłaszcza, że wiele z nich nigdy nie opuszczało swojej miejscowości. Pozytywnie oceniali też takie inicjatywy, jak oznakowanie drogowe przejść dla pieszych (szczególnie w pobliżu

szkół i placów zabaw) i wytyczenie ścieżek rowerowych i spacerowych. Jedna z mam zauważyła, że dopiero trzecie dziecko zaczęła wozić wózek na spacer, bo wcześniej mogła „co najwyżej pchać wózek przez pole”. Rodzice małych dzieci częściej niż inni respondenci zwracali też uwagę na fakt, że obecność turystów i zgłaszany przez nich popyt na produkty spożywcze, które zwykli kupować w swoich miejscach zamieszkania, skłonił właścicieli sklepów spożywczych do poszerzenia asortymentu.

Aż 85% respondentów podkreśliło wspomnianą już poprawę poziomu bezpieczeństwa w bardzo różnych wymiarach: od patroli policyjnych i monitoringu, do takich szczegółów, jak bezpieczeństwo i komfort poruszania się po drogach (lepsze nawierzchnie i pobocza) oraz zagospodarowanie wcześniej dzikich (i niestrzeżonych) kąpielisk.

Z badań wynika jednak, że stosunek mieszkańców do turystów i turystyki nie zawsze jest pozytywny. We wsiach przeciążonych ruchem turystycznym (dotyczy to w szczególności województwa pomorskiego i regionu Wielkich Jezior Mazurskich) rośnie liczba osób, którym obecność turystów dokucza i którzy nierzadko deklarują chęć ograniczenia liczby przyjazdów turystów (36% wskazań). Szkody, które są przy tym najczęściej wymieniane, to kłopoty z zakupami (niedostateczne zaopatrzenie w trakcie sezonu turystycznego), zatłoczenie, brud i zanieczyszczenie środowiska (przede wszystkim przeciążone śmietniki, spaliny), złe (aroganckie, nieuprzejme) zachowanie przyjezdnych wobec ludności lokalnej i szkody spowodowane przez turystów w uprawach rolnych. W tym kontekście napływ ludności obcej kulturowo niesie za sobą ryzyko powstawania zatargów natury kulturowo-społecznej, a to z kolei powoduje wzrost przestępczości i zjawisk patologicznych (głównie kradzieże, obustronne pobicia, alkoholizm). Wymienione zjawiska sprawiają, że na wsi ciągle jeszcze obserwuje się dużą nieufność wobec obcych (szczególnie jeśli chodzi o przyjmowanie ich pod własnym dachem). 26% respondentów „nie chciałoby wcale mieć do czynienia z turystami”, a 32% nie wyobraża sobie goszczenia turystów we własnym domu, choć nie wyklucza innych form działalności w zakresie obsługi ruchu turystycznego.

TURYSTYKA A ZASOBY BUDOWLANE I INFRASTRUKTURA KOMUNIKACYJNA WSI

Najbardziej odczuwalne są zmiany, jakie turystyka wywołuje w budownictwie mieszkaniowym i estetyce wsi. Dynamika przyrostu zasobów mieszkaniowych na wsi jest przede wszystkim funkcją wzrostu zaludnienia oraz dochodów ludności. We wsiach o charakterze turystycznym oba te czynniki są znacznie korzystniejsze dla rozwoju budownictwa niż we wsiach innych typów. Intensywny ruch budowlany i ponadnormatywna kubatura budynków mieszkalnych są więc najbardziej widocznymi cechami wsi turystycznych. Tam też następuje regularna wymiana substancji mieszkaniowej – maleje procent budynków starych, zniszczonych, źle wyposażonych (istotne są tu warunki sanitarne). W cytowanych badaniach 83% respondentów wskazywało na istotną poprawę, pod względem jakości i ilości budynków mieszkalnych, a także jakości zabudowań gospodarskich. Prawie 90% respondentów przypisywało te pozytywne zmiany rozwojowi ruchu turystycznego, podkreślając, że turyści zwracają olbrzymią uwagę na estetykę otoczenia, co zazwyczaj mobilizuje gospodarzy do poszerzenia skali inwestycji na wszystkie budynki gospodarcze, a nie tylko na kwaterę tury-

styczną. 56% badanych wskazało też na „efekt zarażania”, sprawiający, że mieszkańcy, którzy nie angażują się w obsługę ruchu turystycznego, z czasem przywiązują coraz większą wagę do jakości i estetyki własnych domów i ich otoczenia. Jednocześnie 34% respondentów podkreślało, że nowo powstające budynki zakłócają charakter architektoniczny i układ przestrzenny wsi (nierzadko obniżając walory krajobrazowe i turystyczne), a nawet powstają niezgodnie z planami zagospodarowania przestrzennego (dotyczy to w szczególności domków letniskowych).

Można znaleźć też przykłady bardzo pozytywnych zmian w obszarze budownictwa, które są efektem rozwoju funkcji turystycznej wsi. 56% badanych zwróciło uwagę, że to turystyka i zainteresowania przyjezdnych przyczyniły się do remontu i modernizacji w stylu regionalnym starych zabudowań mieszkalnych w atrakcyjnie zlokalizowanych gospodarstwach; 64% respondentów przyznało, że rozwój turystyki, stwarzając konieczność zapewnienia turystom odpowiednich warunków sanitarnych i mieszkaniowych, przynosi określone, wymierne korzyści także stałym mieszkańcom. Niestety, bywa, że towarzyszy temu zjawisko ograniczania przestrzeni wykorzystywanej przez mieszkańców gospodarstwa na rzecz zwiększania liczby pokoi wynajmowanych turystom. Nierzadko dzieje się to kosztem znacznego obniżenia standardu życia członków rodziny kwaterodawcy. Trudno więc jednoznacznie ocenić zjawisko wynajmowania kwater prywatnych, choć nie ulega wątpliwości, że takie sytuacje mają miejsce głównie w sezonie. Warto przy tym zaznaczyć, że 52% respondentów oceniło zasoby mieszkaniowe reprezentowanych wsi jako zbyt małe w porównaniu z zapotrzebowaniem; 67% badanych wskazywało też, że budynki mają niewysoki standard techniczny. W jednym i drugim przypadku podkreślali, że turystyka to silny impuls do rozwoju budownictwa i poprawy jego standardu.

Nie należy zapominać, że jakość budynków i warunków mieszkaniowych na wsi rzutuje zarówno na jakość życia mieszkańców, jak i przyjezdnych. Brak ścisłej standaryzacji kwater agroturystycznych powoduje, że nie są chronione interesy ani jednej, ani drugiej grupy. Na mocy Ustawy z dnia 19 listopada 1999 roku Prawo o działalności gospodarczej⁹ działalność w zakresie wynajmowania przez rolników pokoi i miejsc na ustawienie namiotów, sprzedaży posiłków domowych i świadczenia w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów (bez zatrudniania pracowników) – pod warunkiem, że liczba wynajmowanych pokoi nie przekracza pięciu – nie musi być zgłaszana do ewidencji gospodarczej. Ponadto dochody uzyskiwane z wynajmu pokoi gościnnych są zwolnione z podatku dochodowego od osób fizycznych, jeśli spełnione są równocześnie wszystkie wymienione warunki (Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych, DzU 1993, nr 90, poz. 916, z późn. zm.):

- wynajmowane pokoje znajdują się w budynkach mieszkalnych (nie dotyczy dochodów z wynajmu domków turystycznych),
- budynki mieszkalne są położone na terenach wiejskich,
- wynajmujący prowadzi gospodarstwo rolne, a budynki, w których są wynajmowane pokoje, należą do gospodarstwa,
- liczba pokoi przeznaczonych do wynajmu nie przekracza pięciu,
- pokoje są wynajmowane osobom czasowo przebywającym na wypoczynku.

⁹ Tekst jednolity DzU 2000, nr 115, poz. 995; nr 130, poz. 1112.

W tym ujęciu przedstawione zapisy nadają usługom agroturystycznym (w zakresie wynajmu miejsc noclegowych) charakter usług hotelarskich, co z kolei sprawia, że prowadzenie usług agroturystycznych pośrednio reguluje również ustawa o usługach turystycznych i Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 13 czerwca 2001 roku w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie. Zgodnie z zapisem ustawy wzmiankowane rozporządzenie precyzuje wymagania dotyczące wyposażenia obiektów hotelarskich, a osoby prowadzące działalność hotelarską w obiektach innych niż obiekty hotelarskie muszą spełnić wymogi zawarte w załączniku 7d tego rozporządzenia¹⁰.

Agroturystyka, oferując zindywidualizowane formy wypoczynku, nie wymaga celowej budowy lub rozbudowy bazy noclegowej. Z powodzeniem może wykorzystywać odpowiednio zaadaptowane istniejące zasoby mieszkaniowe gospodarstw wiejskich lub odpowiednio przystosowane budynki gospodarcze. Na potrzeby rozwoju turystyki na terenach wiejskich wykaz wymagań poszerzono o wskazówki (zalecenia) wynikające z doświadczenia kwaterodawców wiejskich, np. w zakresie:

a) pokoi gościnnych (pokoi urządzonych i wyposażonych w sposób pozwalający pełnić funkcję sypialni dla gości; w tym typie zakwaterowania urządzenia sanitarne mogą być dzielone z gospodarzami lub przeznaczone do wyłącznej dyspozycji gości, przynależne do kilku pokoi lub tylko jednego pokoju);

b) pokoi grupowych (czyli pomieszczeń sypialnych, w których znajdują się więcej niż 4 miejsca do spania, z dostępem do łazienki i WC);

c) mieszkań wakacyjnych (niezależnych jednostek mieszkalnych, składających się z 1–3 sypialni, kąpielni, niezależnej toalety i łazienki oraz kuchni z urządzeniami i wyposażeniem do samodzielnego przygotowywania posiłków);

d) domów wakacyjnych (niezależnych domów składających się z minimum jednej sypialni, pokoju wypoczynkowego, toalety i łazienki oraz kompletnie wyposażonej kuchni, które są wynajmowane w całości);

e) przyzagrodowych pól kempingowych i biwakowych (oferujących miejsce na ustawienie namiotu lub przyczepy kempingowej, dostęp do punktu poboru wody i do WC).

Niektóre z tych zaleceń szerzej traktują kwestie organizacji kuchni, sanitariatów, a nawet ogrodu i urządzeń rekreacyjnych dla gości, jednak decyzja o ich stosowaniu jest wyłączną decyzją kwaterodawcy. Prawnie obowiązują natomiast przepisy przeciwpożarowe, budowlane i ochrony środowiska, które z braku szczególnych przepisów dla kwaterodawców wiejskich są takie same, jak dla budynków mieszkalnych.

Pewnym problemem jest kwestia kategoryzacji bazy noclegowej turystyki wiejskiej. W art. 36 Ustawy o usługach turystycznych zdefiniowano 7 rodzajów obiektów hotelarskich: hotele, motele, pensjonaty, kempingi, domy wycieczkowe, schroniska młodzieżowe i schroniska. Pozostałe rodzaje usług noclegowych dostępnych na terenach wiejskich (np. pokoje gościnne, grupowe, mieszkania wakacyjne, domy wolno stojące, przyzagrodowe pola kem-

¹⁰ Wymagania rozporządzenia odnoszą się do miejsc na ustawienie namiotów i przyczep samochodowych, miejsc w namiotach, przyczepach mieszkalnych, domkach turystycznych i obiektach prowizorycznych, miejsc świadczenia usług w budynkach stałych, miejsc noclegowych w pomieszczeniach wspólnych i samodzielnych pokoi. Należy uznać, że mają one zastosowanie również do usług agroturystycznych.

pingowe) nie zostały objęte zapisami kategoryzacyjnymi, toteż ani w Polsce, ani w innych krajach UE nie ma określonych prawnie norm i kategorii usług agroturystycznych. Funkcję tę wypełniają wypracowane samodzielnie przez kwaterodawców wiejskich systemy kategoryzacji. Dowolność w ich stosowaniu sprawia, że jakość oferty agroturystycznej jest loterią dla turysty, a z punktu widzenia kwaterodawcy – nie zawsze uzasadnionym kosztem.

Istotnym czynnikiem warunkującym rozwój społeczno-gospodarczy wsi jest dostępność komunikacyjna. Jest on szczególnie ważny na obszarach górskich, dlatego duże tempo budownictwa mieszkaniowego charakteryzuje głównie te miejscowości, które mają dogodną lokalizację przy trasach komunikacyjnych (Kurek 1990). Trudno dostępne wsie, a takimi są niestety te najpiękniej położone, w najmniej skażonym środowisku, nie mogą liczyć na równie duże zainteresowanie turystów. Mniejsze wpływy z tego tytułu uniemożliwiają rozbudowę i podniesienie standardu mieszkaniowego, a to ponownie dyskwalifikuje daną wieś jako miejsce docelowe podróży. Respondenci słabo postrzegają jednak związek między rozwojem ruchu turystycznego a poprawą stanu dróg w swoich miejscowościach. Tylko 10% badanych uznało, że to nasilenie ruchu turystycznego skłoniło władarzy do szybszej realizacji inwestycji drogowych (w tym budowy nowych lub poprawy stanu istniejących dróg). Za to aż 43% respondentów stwierdziło, że z powodu nasilonego ruchu samochodowego (głównie turystycznego) zrealizowano takie inwestycje, jak budowa ścieżek rowerowych i parkingów. Odsetek ten był szczególnie wysoki (63%) w miejscowościach nadmorskich, gdzie w sezonie turystycznym napływ gości dosłownie paraliżuje ruch samochodowy, uniemożliwia swobodne poruszanie się pieszych i rowerzystów, powoduje bezładne parkowanie samochodów nawet w miejscach niedozwolonych lub chronionych (obrzeża lasu wydmowego). Trudno jednak uznać, żeby wpływ rozwoju funkcji turystycznej w tym przypadku był pozytywny – reakcja władz była nieodzowna z powodu istotnego pogorszenia jakości życia w miejscowościach nadmorskich.

Oprócz budownictwa mieszkaniowego i stanu dróg można wymienić także wiele innych elementów osadnictwa wiejskiego ulegających przeobrażeniu na skutek rozwoju turystyki. Szczególnie ważne są przemiany przestrzennej struktury osadnictwa i fizjonomii wsi oraz wynikające z tego przekształcenia środowiska przyrodniczego. Zjawiska wskazywane przez respondentów obejmują na przykład wzrost gęstości osadnictwa wiejskiego (78% wskazań) oraz wychodzenie zabudowy poza obręb historycznie ukształtowanego siedliska osadniczego (92%). W wyższych partiach górskich barierą przestrzennego rozwoju osadnictwa są strome stoki górskie, co w dużej mierze uniemożliwia rozpraszanie się osadnictwa i częściowo zapobiega degradacji walorów krajobrazu (Kurek 1990). Jednak 43% mieszkańców tych wsi narzekało na zbyt dużą wysokość nowo powstających budynków. Na terenach nizinnych, gdzie nie ma naturalnych przeszkód rozwoju budownictwa, częściej spotyka się typ osadnictwa bardziej rozproszonego.

Przekształcenia dokonujące się w osadnictwie wiejskim trudno ocenić jednoznacznie. Z punktu widzenia potrzeb turystyki dynamiczny rozwój budownictwa jest z jednej strony korzystny, gdyż większość domów budowanych w atrakcyjnych dla rozwoju turystyki regionach ma pomieszczenia stanowiące potencjalną bazę turystyczną. Z drugiej jednak strony, duże zagęszczenie osadnictwa wiejskiego oraz często chaotyczna struktura przestrzenna pomniejszają walory turystyczne miejscowości. Wagę tych ostatnich problemów zwiększa

ponadto fakt, że intensywny rozwój osadnictwa dokonuje się na należących do najatrakcyjniejszych pod względem turystycznym terenach w Polsce. Obszary takie wymagają zatem optymalnego zagospodarowania i jednoczesnego zachowania w jak najlepszym stanie walorów turystycznych środowiska przyrodniczego.

Pod wpływem rozwoju turystyki zmienia się też fizjonomia wsi. Tradycyjne, drewniane i najczęściej parterowe budownictwo regionalne w wielu częściach Polski zostało wyparte przez budownictwo murowane, zwykle dwukondygnacyjne, a gdy pełni ono funkcję bazy turystycznej – nawet wielokondygnacyjne. Ten nowy typ budownictwa zazwyczaj charakteryzuje się nieestetyczną architekturą i brakiem związku z tradycyjnym budownictwem regionalnym. Tymczasem istotnym założeniem zrównoważonej turystyki wiejskiej jest silny związek tej formy wypoczynku z tradycyjnym budownictwem. Brzydkie, nowoczesne, bezstylowe domy, pozbawione cech rustykalnych, w otoczeniu pozbawionym wysokiej zieleni, nie będą przyciągać turystów. Brak świadomości tego spowodował, że większość wsi, które już funkcjonują jako wsie turystyczne, zapełnia się architektonicznymi potworkami, które buduje się tanio i szybko. Nawet jeśli ich standard i wyposażenie będą lepsze niż w starej zabudowie, to trudno pozytywnie ocenić to zjawisko.

PRZEMIANY W ROLNICTWIE I ŚRODOWISKU NATURALNYM

Obecne problemy wsi i rolnictwa, a zwłaszcza powszechnie występujące zjawisko dwuzawodowości ludności wiejskiej, sprawiają, że znaczna część gospodarstw rolnych nastawiona jest na samozaopatrzenie w podstawowe artykuły żywnościowe, a szczególnie na produkcję ziemniaków, warzyw, owoców, drobiu, trzody chlewnej i mleka. Fakt ten oraz niewielka skala produkcji większości rozdrobnionych gospodarstw i jej mała opłacalność są najważniejszymi czynnikami ograniczającymi towarowość gospodarstw rolnych.

We wsiach turystycznych dodatkowo niektóre cechy rolnictwa przekształcane są pod wpływem ruchu turystycznego, który jest źródłem dochodów ludności wiejskiej, wytwarza popyt na produkty rolne i jest czynnikiem wpływającym na intensywność, strukturę i poziom rolnictwa. Niewielkie gospodarstwa rolne, słabo radzące sobie z konkurencją, zyskują możliwość prowadzenia dodatkowej działalności gospodarczej (usługi turystyczne), a także zbytu swoich produktów (zaopatrzenie pensjonatów, hoteli, sprzedaż bezpośrednio turystom po korzystnych cenach detalicznych). Mniejsze zainteresowanie usługami turystycznymi wykazują duże gospodarstwa towarowe, które zapewniają wystarczające dochody użytkownikom, natomiast odbiorców swoich produktów poszukują raczej w instytucjonalnych kanałach dystrybucji, a nie w sprzedaży detalicznej. Duże gospodarstwa odczuwają raczej negatywny wpływ turystyki na możliwości rozwoju produkcji rolnej, gdyż wpływając na wzrost cen ziemi, ogranicza ona możliwość powiększania powierzchni gospodarstw rolnych. Stale rosnąca liczba sprzedawców działek powoduje wzrost liczby mieszkańców miast zainteresowanych ich zakupem, często w celu późniejszej odsprzedaży. Spekulacja powoduje tak silny wzrost cen ziemi we wsiach turystycznych, że powiększanie gospodarstw nadal koncentrujących na rolnictwie staje się nieopłacalne lub nawet niemożliwe (wątek ten poruszało w wywiadzie 72% badanych). W przypadku małych gospodarstw wymusza to angażowanie się w obsługę ruchu turystycznego, gdyż nie ma innej możliwości zwiększenia dochodów.

Dodatkowym problemem związanym z handlem ziemią jest dzielenie gruntów na małe działki, a następnie ogradzanie tych, które są przeznaczone na cele wczasowo-lotniskowe, co utrudnia przejazdy rolnikom i pogarsza możliwości efektywnego gospodarowania (ten problem poruszyło aż 86% respondentów).

Negatywnie postrzegany przez dużych producentów rolnych jest fakt, że w okresie nasilonych prac polowych, kiedy wzrasta zapotrzebowanie na pracowników sezonowych, przypada szczyt sezonu turystycznego. Ma to nieco mniejsze znaczenie w tych wsiach, w których w okresie prac polowych zatrudniani są tańsi pracownicy ze Wschodu.

W małych i średnich gospodarstwach rolnych turystyka wywiera duży wpływ na profil produkcji rolnej, szczególnie tam, gdzie istotną część dochodów gospodarze uzyskują z obsługi turystów. Obserwuje się tam wyższy udział tych roślin uprawnych i zwierząt, na które jest popyt ze strony turystów. Dotyczy to zwłaszcza warzyw, ziemniaków, drobiu, bydła i trzody chlewnej. Zmiany w strukturze hodowli i upraw roślinnych nie zawsze są zjawiskiem pozytywnym. Zrozumiałe, że rolnikom bardziej opłaca się zaopatrywać turystów (sprzedaż bez pośrednictwa, po cenach detalicznych), ale powoduje to często duże straty z powodu zaprzestania wcześniejszych upraw, niewłaściwego wykorzystania gleb i spadku zainteresowania niektórymi kierunkami upraw i hodowli (często nawet w całej wsi).

W niektórych regionach turystycznych obserwuje się korzystne zmiany w użytkowaniu ziemi: spadek powierzchni odłogów, zwiększenie powierzchni lasów i użytków rolnych, wzrost intensywności rolnictwa oraz poziomu produkcji globalnej i towarowej. Trudno jednak ostatecznie ocenić, jaki wpływ na te zjawiska ma turystyka, a jaki dopłaty unijne, których uzyskanie obwarowane jest licznymi wymaganiami. Niewątpliwie jednak rośnie zainteresowanie nieużytkami rolnymi i ich wykorzystanie na cele turystyczne (na ten fakt zwróciło uwagę 73% respondentów). Niektórzy mieszkańcy postrzegają to zjawisko jako negatywny aspekt rozwoju turystyki i wyrażają obawę o przestrzeń, która pozostanie dostępna lokalnym mieszkańcom. Szczególnie negatywnie postrzegane jest grodzenie działek z dostępem do jezior i rzek przez właścicieli obiektów turystycznych, którzy w ten sposób chcą podnieść standard usług oferowanych turystom, ale nierzadko popadają w konflikt z mieszkańcami, zwyczajowo korzystającymi z dostępu do akwenu w danym miejscu.

Niekorzystne oddziaływanie turystyki na rolnictwo polega na zajmowaniu ziemi rolniczej pod budownictwo turystyczne (zwłaszcza w przypadku budowy dużych ośrodków turystycznych) oraz odciąganiu ludności od pracy w rolnictwie. Badania przeprowadzone w latach 90. XX w. (Bukraba-Rylska 1993) wykazały, że spośród różnych sposobów „zarabiania” na turystyce (wynajem pokoi, gotowanie posiłków, sprzedaż ziemi na działki pod domki letniskowe, inne rodzaje działalności związanej z obsługą gości) najczęściej wybieraną możliwością była właśnie sprzedaż ziemi, która zarówno z punktu widzenia indywidualnego, jak i makroekonomicznego jest najmniej opłacalna. Decyduje o tym jednorazowość transakcji, stałe wyłączenie ziemi z innych możliwości wykorzystania, odseparowanie (społeczne, kulturowe, ekonomiczne) nowych właścicieli od dotychczasowych i całego organizmu wsi. Co więcej, właściciele domów letniskowych już po ich wybudowaniu większość swoich potrzeb bytowych zaspokajają w miejscach stałego zamieszkania, przywożąc z miasta potrzebne produkty spożywcze i przemysłowe. Oznacza to, że wieś jako organizm ekonomiczny nie

uczestniczy w zaspokajaniu zwiększonych potrzeb (wzrost liczby mieszkańców), natomiast ponosi ewidentne straty, gdyż nie dokonuje się trwały transfer środków finansowych z miasta na teren wsi (Bukraba-Rylska 1993). Badania przeprowadzone w latach 2008–2009 potwierdziły istnienie tych zjawisk: 68% gospodarzy dysponujących nadwyżkami rolnymi i skłonnych odsprzedawać je turystom wskazało, że turyści coraz rzadziej są zainteresowani zakupem produktów rolnych na terenie wsi. Dotyczy to przede wszystkim turystów zmotoryzowanych, którzy posiadają drugie domy lub wynajmują domy na czas urlopu. Nawet w czasie dłuższych pobytów wolą uzupełniać zaopatrzenie w sklepach wielkopołaciowych lub w ostateczności w sklepach wiejskich, a nie bezpośrednio u rolników – najczęściej z powodu wysokiej ceny produktów rolnych. Aż 71% respondentów wskazało natomiast na możliwość uzyskiwania dodatkowych dochodów dzięki odsprzedaży nadwyżek rolnych kwaterodawcom turystycznym i obiektom hotelarskim.

Trudno jest jednoznacznie ocenić problem ochrony środowiska we wsiach turystycznych. Lokalni mieszkańcy podkreślają zarówno negatywny wpływ turystyki na środowisko (51% respondentów), jak i pozytywny (54%). Negatywnie ocenia się hałas, jaki wywołuje rozwój ruchu turystycznego, płoszenie zwierzyny leśnej i zwierząt gospodarskich, zanieczyszczenie akwenów i powietrza (więcej ścieków i spalin, nadmierny ruch samochodowy). Zwolennicy rozwoju turystyki zwracają uwagę na to, że dzięki niej zrealizowano wiele inwestycji, które pozwalają chronić środowisko (oczyszczalnie ścieków, nowe ujęcia wody pitnej, kanalizacja). Podkreślano też fakt, że dopiero zainteresowanie turystów walorami otoczenia naturalnego zwróciło uwagę lokalnych mieszkańców na liczne aspekty atrakcyjności środowiska, które dzięki temu objęto ochroną (rezerваты, parki krajobrazowe).

TURYSTYKA WIEJSKA A MOŻLIWOŚCI TRWAŁEGO ROZWOJU – WSKAZANIA DLA LOKALNEJ POLITYKI TURYSTYCZNEJ

W literaturze przedmiotu pojęcia ekoturystyka, agroturystyka, turystyka na terenach wiejskich i turystyka zrównoważona, często zlewają się w jeden stereotyp myślowy. Ekoturystyka to w zasadzie każdy rodzaj turystyki, który „jest adekwatny do właściwych walorów turystycznych, szczególnie walorów środowiska przyrodniczego, zgodny z obowiązującymi regułami planowania i osiągnięciami techniki w warunkach pełnej etyki ekologicznej, zarówno na etapie przystosowania danego obszaru do funkcji turystycznej, jak i podczas jego eksploatacji” (Szwichtenberg 1993). Ekoturystyka ma zapewniać kontakt z naturą i społecznością lokalną oraz traktować jej interesy w sposób bardziej uprzywilejowany niż przyjezdnych. Ma też minimalizować szkody społeczne i ekologiczne, zapewniając zarazem większy kontakt z naturą, i w tym ujęciu nasuwa się słuszne skojarzenie z turystyką zrównoważoną. Jednak podstawą trwałego (zrównoważonego) rozwoju jest nie tyle ochrona środowiska (społecznego i naturalnego), ile zapewnienie (również w sensie ekonomicznym) podstaw jego rozwoju. Rozwój społeczności lokalnej wymaga m.in. odpowiedniego poziomu zasobów ekonomicznych, których wytworzenie i pomnażanie nierzadko wymaga kompromisowego traktowania potrzeb w sferze ochrony i przedsiębiorczości.

Turystyka wiejska z założenia powinna ułatwić spełnienie wymienionych warunków. Niestety, w odróżnieniu od agroturystyki, opartej na zasobach niewielkich i stale aktywnych rolniczo gospodarstw wiejskich, turystyka wiejska coraz częściej swoim rozmachem i niekontrolowanym tempem rozwoju zaczyna przypominać turystykę masową. Pojęcie wieś turystyczna coraz rzadziej wiąże się z autentycznym obrazem wsi rolniczej, za to jest sukcesywnie wypierane przez obraz osadnictwa silnie nawiązującego do charakteru osiedli podmiejskich (pod względem projektów architektonicznych, doboru roślin, estetyki otoczenia itd.).

W wielu przypadkach zasadna niechęć stałych mieszkańców wsi do przyjezdnych podważa przekonanie, że ten rodzaj turystyki „chroni środowisko społeczne i kulturowe”. Jeszcze gorzej jest ze środowiskiem przyrodniczym. W popularnych wsiach i miejscowościach turystycznych (szczególnie na Mazurach i w rejonach górskich), w których intensywnie rozwija się indywidualne budownictwo letniskowe, obserwuje się coraz większe zanieczyszczenie powietrza, gruntu, wody (szczególnie odprowadzanie ścieków do jezior), najczęściej spowodowane niewydolnością infrastruktury techniczno-usługowej, i ogólną degradacją środowiska – zatłoczenie, hałas, zbyt duży ruch w stosunku do chłonności obszaru i jego zdolności do samoodnawiania się (Stachowski 1982).

Niekorzystne zmiany krajobrazu i zanik tradycyjnych sposobów życia wiejskiego każą wątpić w deklarowany brak ingerencji w sposób życia i funkcjonowania społeczności lokalnej. Racjonalne gospodarowanie turystycznymi zasobami przyrodniczymi wymaga więc przekształcenia przestrzennej struktury turystyki przez powstrzymanie i ściśle kontrolowanie jej rozwoju w tych miejscowościach, w których jest zagrożenie dla środowiska przyrodniczego, i jednocześnie stymulowanie jej rozwoju w rejonach dotychczas słabo wykorzystywanych.

Niewątpliwie rozwój turystyki może sprzyjać kształtowaniu estetyki wsi, gdyż ładne i zadbane miejscowości przyciągną większą liczbę turystów. Niestety, są to zmiany powierzchowne. Napływ turystów oznacza wzrost zanieczyszczenia akwenów (korzystanie ze sprzętu wodnego, często zmotoryzowanego przez turystów), większą ilość śmieci, konieczność zwiększenia nakładów na oczyszczanie miejscowości i zatrudnienia odpowiednich służb porządkowych.

Istotą lokalnej polityki turystycznej jest kształtowanie systemu podaży turystycznej. Regionalne (lokalne) organizacje turystyczne powinny podejmować działania w obrębie planowania przestrzennego, planowania ekonomicznego, kształcenia zawodowego i marketingu turystycznego. Realizacja tych zadań wymaga (por. Gaworecki 1999):

- stałej obserwacji społeczno-ekonomicznych skutków rozwoju turystyki,
- systematycznej i pełnej penetracji lokalnego rynku turystycznego,
- dywersyfikacji lokalnej gospodarki,
- identyfikacji docelowej pojemności wsi turystycznej,
- łączenia usługodawców w struktury lokalne,
- inspirowania proturystycznych rozwiązań prawnych, podatkowych i finansowych,
- selektywnej rozbudowy infrastruktury turystycznej,
- dostosowania budownictwa do krajobrazu naturalnego i architektonicznego wsi,
- poszerzenia obszaru wypoczynku wolnego od ruchu samochodowego,

- prowadzenia wspólnego marketingu wewnętrznego i zewnętrznego¹¹,
- uprzywilejowania miejscowej społeczności w wykorzystaniu rozwoju turystyki,
- informowania we właściwym czasie mieszkańców lokalnych o zamiarach zagospodarowania turystycznego i możliwości jej współdziałania,
 - świadomego wspierania odrębności kulturowej miejscowości turystycznej,
 - podnoszenia świadomości turystycznej wśród lokalnych mieszkańców,
 - podejmowania działań na rzecz wydłużenia sezonu turystycznego,
 - wspierania turystyki na obszarach wiejskich jako źródła dochodów,
 - podkreślania i wspierania pracodawczej roli turystyki na lokalnym rynku pracy.

Istotną wskazówką co do realizacji lokalnej polityki turystycznej jest racjonalne wykorzystanie naturalnych walorów turystycznych danej miejscowości oraz tradycji i zwyczajów miejscowej ludności do zachowania jej indywidualnego charakteru. Ważne jest też opracowanie takiego programu zagospodarowania turystycznego, który cechuje się pewną elastycznością i pozwala z jednej strony na rozbudowę komplementarnych dóbr turystycznych, a z drugiej – gwarantuje zachowanie walorów turystycznych podlegających eksploatacji turystycznej. Program taki nie może naruszać prawa i dostępu lokalnych mieszkańców do tych walorów ani stawiać turystów w uprzywilejowanej sytuacji.

Celem turystyki jest nie tylko aktywizacja gospodarcza wsi, dodatkowy dochód dla rolników i stworzenie możliwości atrakcyjnego urlopu dla turystów, ale także ochrona przyrody i kultury jako zasobów warunkujących rozwój turystyki i jednocześnie decydujących o jakości życia na wsi. Równowaga między tymi celami jest często zachwiana. Nie można koncentrować się jedynie na korzyściach finansowych dla gospodarzy – czyste i niezdegradowane środowisko oraz zachowanie kultury i tradycji wsi to jedne z głównych atutów turystyki na terenach wiejskich, a zarazem prawo mieszkańców lokalnych. Nadmierny wzrost zaludnienia w sezonie, żywiołowy rozwój budownictwa i przekształcenia przestrzenne to czynniki pomniejszające wartość poszczególnych terenów i obniżające jakość życia. Aby zapewnić odpowiednie warunki rozwoju ruchu turystycznego oraz wszelkie korzyści, jakie rozwój funkcji turystycznej może zapewnić lokalnym mieszkańcom w ujęciu ekonomicznym, społecznym i ekologicznym, niezbędne są działania ograniczające niekontrolowane przemiany społeczno-gospodarcze wsi turystycznych. Dużą wagę powinno się przywiązywać do sprawy przeznaczania określonych gruntów pod budownictwo o charakterze turystycznym, a także do stylu tego budownictwa. Niezbędne są też nakłady finansowe na rozwój urządzeń towarzyszących i usług oraz większy udział władz lokalnych w tworzeniu infrastruktury. Najważniejszą sprawą jest jednak uświadomienie samorządom i władzom lokalnym oraz organizatorom turystyki na terenach wiejskich, jakiego produktu oczekują turyści. Warto zauważyć, że to, co czyni turystykę na terenach wiejskich najbardziej atrakcyjną, buduje zarazem jakość życia na wsi. Zachowanie czystego środowiska, pielęgnowanie tradycji i odmienności kulturowej wsi, jej estetyka i jednocześnie funkcjonalność, a także przedsię-

¹¹ Przez pojęcie marketing wewnętrzny należy rozumieć popularyzowanie idei i korzyści rozwoju funkcji turystycznej wsi wśród jej lokalnych mieszkańców, w szczególności tych, którzy nie widzą własnych, bezpośrednich korzyści z tytułu rozwoju gospodarki turystycznej. Marketing wewnętrzny polega też na badaniu opinii mieszkańców lokalnych na temat stanu rozwoju turystyki i jej wpływu na jakość życia mieszkańców.

biorczość, zasobność i warunki prężnego rozwoju to czynniki sprzyjające jakości życia lokalnych mieszkańców i wypoczynku przyjezdnych.

PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono niektóre skutki wpływu turystyki na stosunki demograficzne, warunki mieszkaniowe i rolnictwo we wsiach o charakterze turystycznym. Celem było wskazanie, że wpływ ten bywa niekorzystny dla wsi i turystyki. W planowaniu rozwoju funkcji turystycznej wsi należy nie tylko zdefiniować czynniki jakościotwórcze oraz dokonać audytu jakości danego obszaru wiejskiego, ale także zdefiniować pozytywne i negatywne efekty rozwoju funkcji turystycznej, które wpłyną na jakość życia lokalnych mieszkańców. Stan rozwoju turystyki oraz potencjał społeczny i techniczny wsi są ze sobą powiązane systemem sprzężeń zwrotnych. Zaniedbania na etapie planowania rozwoju funkcji turystycznej mogą się przyczynić do negatywnej oceny jej efektów przez mieszkańców wsi i niekorzystnie odbić na dalszym rozwoju turystyki, a także spowodować dodatkowe koszty (materialne, społeczne, ekologiczne). Brak umiejętności zdefiniowania i promowania pozytywnych efektów może się przyczynić do zbyt małego zaangażowania mieszkańców w rozwój tej formy przedsiębiorczości i utraty potencjalnych korzyści.

PIŚMIENNICTWO

- Bukraba-Rylska I.** 1993. Szanse i bariery aktywizacji obszarów wiejskich przez turystykę, w: Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej. Warszawa, PAN, Inst. Rozwoju Wsi i Rolnictwa.
- Gaworecki W.** 1999. Kurorty w strukturze miejscowości turystycznych, w: Turystyka uzdrowiskowa. Stan i perspektywy. Materiały pokonferencyjne. Gdańsk.
- Kachniewska M.** 2009. Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstwa hotelowego. Warszawa, SGH.
- Kurek W.** 1990. Wpływ turystyki na przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich Karpat. Prace habilitacyjne 194. Kraków, Uniwersytet Jagielloński.
- Medlik S.** 1995. Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa. Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Stachowski J.** 1982. Cechy indywidualnego budownictwa letniskowego. *Wiś Współczesna* 8.
- Szwichtenberg A.** 1993. Turystyka alternatywna i ekoturystyka. *Turyzm* 2.
- Toczyski W., Zaucha J.** 2000. Profile rozwoju zrównoważonego. *Teoria Ekonomii* 5/6. Gdańsk, UG.

